

*Олена Миколаївна Макеєва,
старший викладач
кафедри теорії та історії держави і права
Юридичного інституту
Національного авіаційного університету,
здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ЦІННІСНИЙ ВИМІР В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Аналізуючи сучасні тенденції політико-правових і суспільних процесів в Україні, помітною є актуалізація ролі правової культури у формуванні правових цінностей українського суспільства. Зокрема, у життєдіяльності українського соціуму та становленні нових форм демократії важливе значення має ціннісний вимір правової культури. Це пов'язано, по-перше, з формуванням національної правової системи, якісною характеристикою якої є права культура. По-друге, — з процесами глобалізації та євроінтеграції, які можуть призвести до втрати вітчизняною правовою системою своєї національної ідентичності, що супроводжуються формуванням глобальної та європейської правової культури, у зв'язку з чим постає питання ціннісних характеристик правової культури в умовах інтеграційних процесів. Вочевидь актуальність теми дослідження не викликає сумнівів, оскільки сприяє створенню наукового фундаменту для розробки механізму подолання в Україні правового нігілізму, що повинен стати невід'ємним елементом формування правової держави.

Ціннісний вимір правової культури був висвітлений у працях таких учених, як С. Алексєєв, В. Бурмістров, Г. Балюк, П. Євграфов, В. Копейчиков, Л. Петрова, В. Оксамитний, Н. Оніщенко, П. Рабінович, Ю. Шемшученко та ін. Правова культура розглядалась як сукупність усіх цінностей, які створюються людьми у правовій сфері, а також саме право, правосвідомість, правові відносини, стан законності, рівень досконалості законотворчої, правозастосовної та іншої правової діяльності.

Метою статті є вивчення ціннісних характеристик правової культури в умовах інтеграційних процесів.

Розвиток правової культури, на думку Н. Оніщенко, зумовлюється історичними, соціально-економічними, політичними умовами, що об'єктивно формуються у суспільстві, ступенем гарантованості державою та громадянським суспільством прав, свобод і законних інтересів людини. У ній відображені цінності європейської правової культури, що втілилися в універсальних принципах гуманізму і справедливості, ідеї народовладдя, рівноправності, невід'ємності і невідчужуваності прав і свобод особи, ідеологічному і політичному плюралізмі [1, с. 6].

Слід зазначити, що правову аксіологію (аксіологію права) досліджували чимало правознавців, філософів з давніх часів. Зокрема, проблеми, пов'язані з аксіологією права, вивчали такі видатні філософи і юристи минулого, як Г. Сковорода, П. Юркевич, К. Кавелін, М. Коркунов, К. Неволін, М. Михайлівський, М. Владимирський-Буданов, П. Новгородцев, Б. Кістяківський, Л. Петражицький, П. Сорокін, Ф. Тарановський, Б. Чичерін та ін. Хоча проблема цінностей цікавила мислителів, передусім філософів, ще з давніх часів, вважається, що аксіологія як галузь теорії та філософії права сформувалася лише наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Так, важливими є дослідження початку ХХ ст., присвячені природі цінностей права, зокрема, праця західноукраїнського юриста В. Старосольського «Про цінність права» [2], була однією з перших спроб у вітчизняній науковій думці узагальнити доробок вітчизняної і західноєвропейської аксіології права.

У радянську добу, насамперед впродовж 1960—1980-х років, отримала розвиток марксистська аксіологія, яка незабаром набула поширення і в юридичній науці. Найкращим зразком марксист-

ського підходу до аксіології права стала монографія болгарського вченого-юриста Н. Неновські «Право і цінності», яка побачила світ у 1983 р., а у російському перекладі — у 1987 р. [3].

Щодо визначення природи цінностей у науковому світі немає одностайності. За суб'єктивістського підходу цінності розуміються як виключно чуттєво-оціночний продукт нашої розумової діяльності, поза якою вони не мають жодного сенсу. Об'єктивістський підхід трактує цінність як незалежну від нашого особистого сприйняття реальність, якісну ознаку, певну характеристику різноманітних об'єктів буття. Релятивістський підхід намагається поєднати два попередні, розглядаючи цінність не як дихотомічну антиномію, а як діалектичну пару, де цінність є об'єктивною реальністю, що одночасно піддається нашій чуттєво-емоційній оцінці [4, с. 237].

Гносеологічно всю різноманітність цінностей можна поділити на два типи — предметні та суб'єктні цінності, що є двома взаємодоповнюючими протилежностями. До першого типу О. Бандурка відносить предмети людської діяльності, суспільні відносини та включені до їхнього кола природні явища як об'єкти ціннісного відношення. До другого — установки й оцінки, імперативи та заборони, цілі та проекти, виражені у формі нормативних уявлень; інакше кажучи, це способи і критерії, що є основою самої процедури оцінювання відповідних об'єктів [5, с. 78].

Правова культура, як стверджує Ю. Шемшученко, — це система духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права, складова загальної культури, охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку (право, правосвідомість, правовідносини, правопорядок, нормотворча, правозастосовна та інша правова діяльність). Є однією з категорій загальнолюдських цінностей, невід'ємним компонентом правової держави [6, с. 37].

Як зазначає П. Рабінович, правова культура тісно взаємопов'язана загальнолюдською культурою, адже правова культура — це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан законодавства і роботи суду, всіх правоохоронних органів, правосвідомості всього населення країни, що виражає рівень розвитку права і правосвідомості, їх місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права [7, с. 5].

Правова культура — частина загальної культури суспільства, правовий стан суспільства, правові цінності, створені людьми за всю історію розвитку права, якість юридичних форм, норм та інститутів у їх реальному функціонуванні. Показниками правової культури суспільства є рівень правосвідомості, стан законодавства, законності та правопорядку, юридичної практики [8, с. 101].

У зазначених поняттях простежується акцент на дотриманні та нормативному закріпленні з боку держави прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності. Визначення правової культури, яке містить характеристику демократичного розвитку суспільства, належить філософсько-правовим дослідженням ученого-юриста С. Алексєєва. Правова культура, на його думку, — це «юридичне багатство, яке виражене у досягнутому рівні розвитку регулятивних якостей права, накопичених правових цінностей, тих особливостей права, юридичної техніки, які належать до духовної культури, до правового прогресу, адже правова культура реально виражає соціальну цінність права, правовий прогрес» [9, с. 237].

Як відомо, для аналізу розвитку правової культури прийнято розрізняти відкриті та закриті типи правової культури. Належність того чи іншого суспільства до одного із цих типів правової культури визначається специфікою функціонування політико-правової системи країни, особливостями національного політичного режиму та своєрідністю правових традицій. Так, для сучасних європейських демократій, у тому числі й України, характерні відкриті правові культури, які у своєму розвитку взаємодіють з іншими правовими культурами, сприймаючи, опрацьовуючи і закріплюючи для себе надбання інших правових традицій, що в результаті обумовлює універсалізацію національних правових культур, поступове перетворення їх у демократичну правову культуру. Закриті правові культури важче вступають у діалог з іншими правовими традиціями, обмежують сприйняття досягнень інших правових культур та стверджують власний правовий розвиток як єдино правильний і безпомилковий. Закриті правові культури характерні для країн ісламського світу, а також для більшості країн з авторитарним і тоталітарним політичними режимами.

Л. Макаренко зазначає, що сьогодні пов'язує в єдиний соціально-духовний вузол культуру (цінності життя), історію (долю народу) та націю (історичну особистість народу). Культура трансформує історичний досвід у цінності життя [10, с. 234].

Труднощі становлення системи цінностей в Україні — на структурному чи функціональному, владному чи виконавчому, державному чи регіональному, колективному чи особистісному рівнях — багато в чому зумовлені відсутністю правової культури. Через те і вітчизняні політики, і пересічні громадяни, самі того не помічаючи, мислять і діють згідно з імперативами та стереотипами правової культури, яка склалася ще в радянському суспільстві багато десятиріч тому. Незважаючи на те, що як цілісна парадигма ця культура більше не існує, усе ж таки процес її розпаду і трансформування може затягтися на довгі роки.

У сучасному українському суспільстві все частіше спостерігаються вияви неповаги до законів, правових норм, державних органів та посадових осіб. Це зумовлено передусім тим, що у сучасних умовах у свідомості людей знижується авторитет права та держави. Цьому сприяють події, що пов'язані з протистоянням різних держав, влади та представників великого бізнесу, гілок влади, влади і громадянського суспільства. У результаті чого відсутня чітка система і програма дій щодо функціонування всієї економічної, політичної та правової системи суспільства; програма правової освіти суспільства.

У процесі дослідження правової культури та аналізу її впливу на розвиток правової системи найважливіше місце відводиться цінностям, оскільки вони безпосередньо впливають на інтереси і цілі окремого індивіда, їх груп і суспільства загалом. На думку І. Яковюк, правова культура — це соціальний організм, що постійно еволюціонує. Інколи її порівнюють із величезною лабораторією, в якій створюється масштабна система цінностей. Правова культура характеризується створенням, утвердженням, зберіганням і трансляцією правових цінностей [13, с. 649].

Завдяки наданню необхідним правовим явищам ціннісного змісту здійснюється формування аксіологічного змісту правової культури, який характеризує рівень правового розвитку суспільства. Наприклад, велике значення має соціальна цінність юридичних прав та обов'язків, які формують позитивне ставлення до права, законності, правопорядку, забезпечують соціальну поведінку у правовій сфері, є методами правового регулювання суспільних відносин, заснованих на інтелектуально-психологічному ставленні громадян до правопорядку [14, с. 75–76].

Становлення правової системи України стало наслідком формування в українському суспільстві нових правових цінностей, які позитивно вплинули на збагачення правового простору, формування і розвиток правової культури. Основними з них є: створення засад демократичного життя; конституційне закріплення нової системи політичного державного устрою; проголошення України правовою державою, де права і свободи людини визначають зміст і діяльність держави.

На думку С. Максимова, у понятті «правова культура», порівняно з поняттям «правова система», акцент зміщується з інституційних моментів на момент ціннісний. Правова культура — це перш за все момент цінностей та ідеалів. Хоча, безумовно, ці цінності та ідеали втілюються у правосвідомості, діяльності суб'єктів права, правових текстах і процедурах [15, с. 16].

Розвиток і вдосконалення національних правових систем залежить від взаємодії з іншими правовими системами, внаслідок якої відбувається запозичення, вдосконалення, скасування тих чи інших інститутів, принципів права. Ці процеси можливі завдяки існуванню загальної цивілізаційної правової культури, яка є основою, що сприяє, з одного боку, взаємодії культур, а з другого — дозволяє національним правовим культурам зберігати їхню своєрідність [16, с. 7–8].

Як відомо, українська правова система орієнтується на європейські цінності, що спрямовані на побудову світу справедливості, заснованого на принципі цілісності людської гідності. Принагідно зазначимо, що бурхливий та суперечливий розвиток Європи, її поліетнічність сприяли тому, що європейські цінності сформувались як продукт декількох великих релігійних і філософських традицій. Жорстокі війни та катаклізми формували гуманістичний підхід до людини, людяного життя і здоров'я. Підґрунтя такої популярності європейських цінностей у тому, що найважливішою цінністю європейського суспільства стала людська гідність, людина як особистість та індивідуум. Відповідно до європейських стандартів максимально наближеним до ідеального є таке суспільство, в якому створені належні умови, що мають забезпечити усім громадянам рівні можливості для розвитку і застосування їхніх потенційних здібностей, досягнення приватних і публічних цілей як умови реалізації найголовнішої потреби особистості — потреби в самовизначенні та самостверженні. Політична, моральна та суспільна безпека і свобода кожної особистос-

ті — важливий елемент європейських цінностей. Саме такі правові цінності, на наше переконання, повинні стати засадами вітчизняної правової культури.

Таким чином, правова культура — це сукупність правових цінностей, якісний стан розвитку та функціонування правової системи; відображає рівень взаємовідносин суб'єктів у правовій сфері. Правові цінності визначають характер та способи учасників правовідносин у правовій сфері, суспільстві, політиці, державному управлінні.

Європейський досвід ставлення до людини як найвищої цінності, пріоритет загальнолюдських цінностей є важливим для реалізації в Україні, що має відбуватися через трансформацію свідомості та правової культури в українському суспільстві, через розуміння того, що мають бути забезпечені такі цінності, як відповідальність особи та держави, визнання людини, її прав і свобод найважливішою цінністю, ефективна система соціального захисту. Сьогодні, на нашу думку, потрібна системна діяльність держави та громадянського суспільства зі створення і формування ціннісної системи суспільства, забезпечивши діалог та примирення у суспільстві громадян, які належать до різних ціннісних сегментів, адже цінності не тільки опосередковано визначають структуру суспільства, а й формують систему узгодженості всередині нього. При цьому важливим є те, щоб право сприймалося не як абстрактна цінність, а й позитивно оцінювалося громадянами.

Отже, на сучасному етапі розвитку України відповідний рівень правової культури суспільства повинен забезпечити демократичний розвиток держави, формування духовних і правових цінностей, засвоєння їх громадянами та запобігання проявам правового нігілізму. Державні інституції, кожен громадянин повинні зробити свій внесок у формування загальнолюдських та правових цінностей, адже їх утвердження відбувається на рівні взаємодії «індивід — соціум — держава», де правова культура як сукупність правових цінностей формує цілісну та єдину ціннісну систему суспільства.

Список використаних джерел

1. *Оніщенко Н. М.* Концептуальні засади забезпечення правової культури населення в Україні : наук. доповідь / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. Л. Богиніч. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. — 69 с.
2. *Старосольський В.* Теорія нації / В. Старосольський. — Нью-Йорк ; К. : Вища школа, 1998. — 157 с.
3. *Неновски Н.* Право и ценности / Н. Неновски. — М. : Прогрес, 1987. — 247 с.
4. *Радченко О. В.* Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення / О. В. Радченко. — Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. — 380 с.
5. *Бандурка О. О.* Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз) : дис. ... д-ра філос. наук : спец. 12.00.12 / О. О. Бандурка. — К., 2003. — 403 с.
6. *Шемшученко Ю. С.* Правова культура // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Ю. С. Шемшученко : редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. — К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1998–2004. — Т. 5: П–С. — 2003. — 564 с.
7. *Рабинович П. М.* Основы общей теории права и государства / П. М. Рабинович — Харьков : Консум, 2005. — 320 с.
8. *Радько Т. Н.* Теория государства и права в схемах и определениях / Т. Н. Радько — М. : Проспект, 2011. — 135 с.
9. *Алексеев С. С.* Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — 712 с.
10. *Макаренко Л. О.* Світоглядні засади правової культури // Альманах права. Правовий світогляд людини і право. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. — Вип. 5. — С. 233–238.
11. *Яковюк І. В.* Правова культура як характеристика якісного стану правової системи / І. В. Яковюк // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / редкол.: В. Я. Ташій (голова) та ін. — Х. : Право, 2008. — Т. 1. — 726 с.
12. *Поліщук П. В.* Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності / П. В. Поліщук // Філософські та методологічні проблеми права. — 2013. — № 1–2. — С. 75–81.
13. *Максимов С. І.* Українська правова культура: ціннісний вимір / С. І. Максимов // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — 2007. — Вип. 14. — С. 15–21.

14. *Настасяк І. Ю.* Правова інтеграція та її вплив на сучасні правові системи світу / І. Ю. Настасяк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2013. — Вип. 22. — Ч. I. — Т. 1. — С. 68–71.

Макеєва О. М. Правова культура: ціннісний вимір в умовах інтеграційних процесів

У статті досліджується аксіологічний підхід до вивчення правової культури. Розглядаються ціннісні характеристики правової культури в умовах інтеграційних процесів у сучасній Україні. Наголошується на ключовій ролі правової культури у забезпеченні функціонування правової системи, розвитку морального потенціалу суспільства, утвердженні демократичних правових цінностей.

Ключові слова: право, правова система, правова культура, цінності.

Макеєва Е. Н. Правовая культура: ценностное измерение в условиях интеграционных процессов

В статье исследуется аксиологический подход к изучению правовой культуры. Рассматриваются ценностные характеристики правовой культуры в условиях интеграционных процессов в современной Украине. Подчеркивается ключевая роль правовой культуры в обеспечении функционирования правовой системы, развитии нравственного потенциала общества, утверждении демократических правовых ценностей.

Ключевые слова: право, правовая система, правовая культура, ценности.

Makeieva O. Legal culture: the value dimension in conditions of integration processes

In the article the axiological approach to study legal culture is investigated. The valuable characteristics of legal culture in the integration processes in modern Ukraine are analyzed and considered. The author focused her attention on the key role of legal culture to ensure the functioning of the legal system, the development of moral potential of the society, promote democratic legal values.

Key words: law, a legal system, legal culture, values.

УДК 340.1

*Ірина Володимирівна Міма,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВОГО ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ОСНОВИ ПІЗНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Будь-яка соціально-політична спільнота є особливою, детермінованою процесами культуро-генезу системою зв'язків сучасності з минулим, за допомогою яких відбувається формування юридичного досвіду. При цьому соціальні цінності накопичуються під впливом геополітичних, економічних, соціокультурних та релігійних факторів. Така внутрішня, діюча у межах конкретної національної культури, система передачі політико-правових цінностей може бути визначена як національна політико-правова традиція. Крім того, глобалізаційні та інтеграційні процеси спричиняють зближення різних правових систем, тому дослідження особливостей юридичного мислення різних народів і культур, що ґрунтується на конкретній правовій традиції, є на часі та